

Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu – Fazlur Rahman | Emine Büşra Arıcı

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Yazarın Hayatı

Fazlur Rahman, Pakistan'ın Hezâre şehrinde dindar bir ailenin çocuğu olarak 21 Eylül 1919'da dünyaya gelmiş, ilk öğrenimini Pakistan'da "ders-i nizâmî" diye bilinen medrese eğitimi şeklinde babasının yanında görmüştür. Kendi ifadesine göre yenilikçi bir fikir adamı olarak yetişmesinde babasının önemli katkıları olmuştur. On yaşında iken Kur'an'ı ezberlemiş, daha sonra babasının teşvikiyle modern eğitime yönelmiştir. 1940'ta Pencap Üniversitesi'nin Arapça bölümünden mezun olduktan sonra aynı üniversitede lisans üstü öğrenimine başlamıştır. 1942'de yüksek lisansını tamamladıktan sonra aynı üniversiteye araştırma görevlisi olarak girmiştir. Burada başladığı doktora çalışmasını 1946'da gittiği İngiltere'de sürdürmüş ve Oxford Üniversitesi'nde İbn Sînâ'nın en-Necât adlı eserinin "en-Nefs" bölümü üzerinde çalışmıştır. Bu dönemde amacı, uzun bir geçmişten beri ihmal edilen İslâm felsefesi alanında uzmanlaşmaktır. Fazlur Rahman 1950'de İngiltere'nin Durham Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak tayin edilmiştir. 1958 yılına kadar süren bu dönemde çalışmalarını İslâm felsefesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. İlmî çalışmalarında önemli bir dönem sayılabilecek olan 1958'de İngiltere'den Kanada'ya giderek Montreal'deki McGill Üniversitesi Institute of Islamic Studies'de İslâmî ilimler doçenti olarak yeni görevine başlamıştır. Bu dönemde klasik İslâm felsefesindeki çalışmalarına ara vererek günümüz İslâm dünyasının meselelerine yönelmiştir. McGill Üniversitesi'ndeki görevine 1961'e kadar devam eden Fazlur Rahman, günümüz İslâm toplumunun meselelerini daha yakından tanımak amacıyla aynı yıl Pakistan hükümetinin davetini kabul ederek ülkesine dönmüş ve Karaçi'de İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'nde bir yıl misafir profesör olarak ders vermiştir. Bu tarihten sonra yayımladığı makale ve kitapları incelendiğinde hemen hemen bütün çalışmalarının İslâm toplumunun güncel meseleleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da ele alınacak olan, 1965'te basılan Islamic Methodology in History (Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu) adlı eseri hadis, sünnet ve fıkıh alanlarında yeni anlayışlarla içtihad yapmanın önemini vurgulamaktadır. Yine bu dönemde neşredilen İslâm adlı eseri İslâm düşünce tarihiyle âdeta hesaplaşmaktaydı. Bu yüzden eser Pakistan'da büyük bir infial uyandırmıştır. Dönemin bazı siyaset adamları, dönemin devlet başkanı Eyyûb Han üzerinde büyük etkisi olan Fazlur Rahman'ı hedef seçerek İslam adlı kitabında sarfettiği bir cümleden dolayı 10.000 rupi ödül koymuşlar katlini istemişlerdir. Bunun üzerine Fazlur Rahman Pakistan'ı terk edip Amerika'ya gitmiştir ve California Üniversitesi'nde bir dönem ders verdikten sonra 1969 Eylül'ünde Chicago Üniversitesi'nde İslâm düşüncesi profesörü olarak göreve başlamıştır. 26 Temmuz 1988'de vefat edinceye kadar bu üniversitede akademik faaliyetlerinin yanında çevresinde toplanan öğrencilerle de ilgilenmiştir.

Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu

Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu, Ankara Okulu Yayınları tarafından ilk defa 1995 yılında basılmıştır. İlk Dönemlerde Sünnet, İctihad ve İcmâ Kavramları; Sünnet ve Hadis, İslâmda Teşekkül Sonrası Gelişmeler; Sonraki Asırlarda İctihad; Sosyal Değişim ve İlk Dönemlerde Sünnet isimlerinde beş başlıktan oluşan bu eser toplamda 174 sayfadır.

Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu kitabında Fazlur Rahman, İslâmî düşüncenin dört temel ilkesinin yani Kur'an, sünnet, içtihad ve icmânın tarihi gelişimini; Müslümanların bu ilkeleri algılayışındaki değişimi ele almaktadır. Fazlur Rahman, 'sünnet'i 'Peygamber Sünneti' 'Nebevî Sünnet' ve 'İcmâ' kavramlarıyla açıklayarak sünnet kavramına getirdiği farklı yorumlarla dikkat çekmiştir. Tarih boyunca İslâm düşüncesinde sünnet ve hadise bakış açısının nasıl evrildiğini ve bu bakış açısının İslâmî hükümlere, dolayısıyla Müslümanlara etkisini siyasi, sosyal ve ilmi hareketlerin ışığında açıklamaya ve delillendirmeye çalışmıştır. Fazlur Rahman'ın seçtiği bu açıklama ve delillendirme tarzı İslâm tarihinin de bu kitabın temel unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

Fazlur Rahman'ın metodoloji sorununu ele alırken tarihsel sürece kayıtsız kalmaması, ele aldığı probleme hakim olduğunu ve çözülmesi için önerdiği yöntemin dayanaksız olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Fazlur Rahman'ın hem bu kitapta hem de diğer makale ve kitaplarında savunduğu sünnet anlayışı birçok yazar tarafından değerlendirilmiş ve yer yer eleştirilmiştir.

Fazlur Rahman'ın metodoloji sorununa getirdiği çözümde anahtar kelime "sünnet"tir. Fazlur Rahman'a göre, sünnet kavramı iki anlam içermektedir:

1. Bizzat Hz. Peygamber'in sünneti.
2. Nebvî sünnetin yorumları, fiilî uygulama -ki bu ikinci anlamdaki sünnetin içeriği icmâ ile aynıdır-.

Fazlur Rahman'a göre, "geniş kapsamlı" hadis hareketinden sonra sünnetin kaynağı teke indirilmiş sadece Hz. Peygamberin söz fiil ve uygulamaları esas alınmıştır. Onun bu düşüncesini, kitabın "İlk Dönemlerde Sünnet, İctihad ve İcmâ Kavramları" başlıklı ilk bölümündeki şu ifadelerden anlamaktayız:

"Peygamber'in Sünneti, daha başlangıçtan beri geçerli ve etkili olan bir kavramdı ve sonraları da öyle kalmıştır. Hz. Peygamber'e nispet edilen sünnetin muhtevâsı sayı olarak çok zengin değildi ve sünnet denilince de, kesin olarak, sadece Hz. Peygamber'e mahsus olan şey anlaşılmıyordu. Sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in döneminden sonra, sadece bizzat Peygamber'in sünnetini değil, aynı zamanda Nebvî Sünnet'in yorumlarını da içeriyordu. Bu son anlamıyla sünnet, esas itibarıyla sürekli bir gelişme süreci olan Ümmet'in İcmâ'sının bir uzantısı olup onu da içermektedir. Geniş kapsamlı hadis hareketinden sonra, sünnet, içtihad ve icmâ arasındaki organik bağlar yok olmuştur."

Bu ifadelerden anlaşılan bir diğer şey de Fazlur Rahman'a göre sünnetin kaynağının tek olmadığıdır. Fazlur Rahman, Evzâ'nin: "Kendisine tâbî olunmaya ve sünnetine uyulmaya en çok layık olan kişi Rasûlullah'tır." sözünden hareketle şöyle demektedir:

"Bu ifadenin şu iki anlamı içerdiği açıktır:

1. Sünnet ya da otorite gücüne sahip bir önerme, yetkili herhangi bir kimse tarafından konulabilir.
2. Hz. Peygamber'in sünneti bütün emsallere egemendir ve dolayısıyla onlar üzerinde bir öncelik hakkına sahiptir."

Fazlur Rahman sünnet hakkında bu yorumları yaparken sünnet kelimesinin birçok sözlük anlamı içinden "yürünmüş-yürünen-çiğnenmiş yol" anlamını ön plana çıkarmakta ve bu kelimenin İslam'dan önce de bilindiğini söylemektedir.

Fazlur Rahman'ın sünnet konusunda ikili ayrıma gitmesinin düşünsel arka planında İslâmi hükümleri bugünün dünyasına özgürce uyarlayabilme arzusu olabilir. Çünkü Fazlur Rahman nebevî sünneti adeta ümmetin sünneti geliştirme ve genişletme gücü olarak görmekte ve sürekli üretilen, geliştirilen, canlı bir süreç olarak yansıtmaktadır. Sünnetin yalnızca Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla sınırlandırılması ise uygulamaların hicri birinci yüzyılda hapsedilmesi ve günümüze gelememesi sonucunu doğurur. Bu durumda Müslümanlar sünnet adı altındaki uygulamaları sadece taklit eder, dönemin şartlarına uyacak yeni uygulamalar üretemez. Nitekim Fazlur Rahman'a göre hicrî üçüncü asırdaki geniş kapsamlı hadis hareketinde bu hata yapılmış, üç yüz yıllık birikim, Hz. Peygamber'e izafe edilerek, yani ümmetin içtihatları, kıyasları ve reyleriyle sürekli yayılan, genişleyen ve üreyen nebevî sünnet, Hz. Peygamber'in sünneti haline getirilerek, hadis kitaplarındaki anekdotlara hapsedilmiştir.

Fazlur Rahman, Peygamber sünneti ile Nebvî sünneti ayırdıktan, nebevî sünnetin Peygamber sünnetinden türediğini belirttikten ve Peygamber sünnetinin sayıca çok az, hükümce kesin olmadığını, var olan az sayıdaki sünnetin de çoğunlukla Hz. Peygamber ve ashabının ortak ürünü olduğunu söyledikten sonra, tezinin ikinci önemli aşamasına: Sünnetin ilk üç asırda serpilerek geliştiği düşüncesine geçmektedir. Burada da karşınıza

“yaşayan sünnet” kavramı çıkmaktadır. Yaşayan sünnet, Kuran ve sünnetin yorumlanması sonucu ortaya çıkan içerik yani devam edegelen süreçtir. Ona göre, sahabe, tabiûn ve tebeü't-tabîin dönemlerinde, insanlar karşılaştıkları problemlere, İslam'ın ruhuna uygun, çeşitli çözümler üretiyorlar ve bu çözümler, halk tarafından genel kabul görüp yaygınlaştığında 'yaşayan sünnet' yani nebevî sünnet halini alıyordu. Onların ortaya koyduğu bu çözümler, ümmet tarafından yaygın olarak uygulandığından 'sünnet' haline geliyordu. Fazlur Rahman, bu içeriğe “yaşayan sünnet” yerine; uygulama, teamül hatta gelenek gibi ifadeleri kullanarak daha az tepki çekebilirdi. Fakat O'nun özellikle sünnet kelimesini kullanmasının bir amacı olabilir. Bu konuyla ilgili olarak Ali Kuzudişli bir makalesinde aydınlatıcı bir yorum yapmış ve özetle şunları söylemiştir: Fazlur Rahman, sünnet adı altında, İslam'ın, kalıplaşmış ve kısır uygulamalar içine hapsediğini düşünmekte ve bu haliyle İslam'ın, modern çağa taşınamayacağından endişe etmektedir. O, modern çağda yaşayan Müslüman'a: 'Senin, sünnet adıyla dinin teşri kaynağı olarak gördüğün uygulamalar, Hz. Peygamber'in uygulamalarından ibaret değildir; aksine onlar, senden bin küsur yıl önce yaşamış olan insanların o dönemdeki teamülleridir ve bu teamüller (nebevî sünnet) içinde, doğrudan Hz. Peygamber'e ait olan sünnet (Peygamber sünneti) çok azdır. Şimdi senin yapman gereken, öncekilerin kendi toplumsal şartlarında üretilmiş olan uygulamalarını taklit etmek değil, onların Peygamber sünnetinden nebevî sünnet üretme becerilerini örnek alıp bugünün şartlarına uygun biçimde nebevî sünneti üretme faaliyetine devam etmendir' demek istemektedir. Fazlur Rahman'a göre Şafî'den önceki hukukçuların yaptığı şey de buydu; onlar Peygamber sünnetini temel alarak nebevî sünneti canlı tutmuşlardı. Yani nebevî sünnet, Şafî'ye kadar, sürekli gelişmesi yönüyle yaşayan sünnetti.

Hz. Peygamber'in hadisi konusuna gelince, Fazlur Rahman bu konuda şöyle demektedir:

“Hz. Peygamber'in Hadisi daha İslam'ın başlangıcından beri var olmalıdır; bu, akli başında birinin üzerinde şüpheye düşmeyeceği bir gerçektir... Şairlerin şiirlerini, kâhinlerin kehanetlerini, hakîmlerin ve kabile reislerinin sözlerini ezberleyip nesilden nesle nakleden Arapların, Allah elçisi olarak kabul ettikleri birinin işlerini ve sözlerini görmezlikten gelmeleri ve dolayısıyla onları anlatmaktan geri kalmaları beklenemez.”

Fazlur Rahman'ın ele aldığı kavramların muhtevasını bir şemada göstermek gerekirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, bizzat Hz. Peygamber'den gelen ve Nebevi modeli oluşturan az sayıdaki sünnetin zaman içinde yorumlanması ve formüle edilmesiyle 'yaşayan sünnet' denilen birikim ortaya çıkmıştır.

Fazlur Rahman'ın sünnet anlayışını oluştururken İslâm tarihinden birtakım deliller gösterdiğini söylemiştik. Bu minvalde O'nun gösterdiği delillerden biri; Hasan Basrî'nin, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'a yazmış olduğu mektupta, kaderle ilgili olarak, Hz. Peygamber'den gelmiş yazılı ya da sözlü hiçbir sünnetin mevcut olmadığını kabul etmesine rağmen, bu konuda yine de Hz. Peygamber'in sünnetinden söz etmesidir. Fazlur Rahman'a göre bu, “Nebevî Sünnet” kavramının anlaşılması hususunda bize olumlu bir ipucu vermektedir. Bu mektupta, Hasan Basrî, Abdülmelik b. Mervân'a, irade hürriyeti ve sorumluluk lehine Hz. Peygamber'den gelen hiçbir hadis olmamakla birlikte, yine de bunun Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu anlatmaktadır. Hasan Basrî'nin bu pasajı, sünnetin tam olarak vazedilmiş kurallar serisi olmaktan çok, bir yol gösterici olduğunu açıkça gözler önüne sermekte, Müslümanların ilk dönem düşünce faaliyetlerinin temelini iste bu 'İdeal Sünnet' fikrinin oluşturduğunu ve içtihad ile icmânın, bu sünnetin içinde tedricen olduğu zorunlu tamamlayıcıları ve ulaşması gerekli en ileri uç noktaları olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç

Klasik anlayışa göre Hz. Peygamber, Kur'an'ın değinmediği veya mücmel bıraktığı konularda ayrıntılı hükümler belirlemiştir. Fazlur Rahman'a göre ise sünnetin muhtevası ve karakteri orta çağda Müslümanlar tarafından meydana getirilen hadis ve fıkıh literatüründe iddia edildiği gibi, insan hayatının bütün alanları hakkında, ayrıntılı hükümler şeklinde kati olarak vazedilmiş spesifik bir şey değildir. Fazlur Rahman klasik anlayışın sünnet olarak nitelendirdiği kavramı nebevî sünnet olarak nitelendirmiş ve onun yalnızca Hz. Peygamber'e değil, ilk üç

asırdaki İslâm ümmetine izafe etmiştir. Ona göre sünnete nebevîlik sıfatını veren özellik, söz konusu toplumun Hz. Peygamber'î örnek alarak uygulamalar geliştirmesinden dolayıdır. Hz. Peygamberin başlattığı nebevî sünnet, dinamik biçimde hicri üçüncü asra kadar gelişmeye devam etmiş, Şafîî'yle birlikte, fıkhi normlar halinde dondurulmak suretiyle gelişimine son verilmiştir. Fazlur Rahman'ın sünnet yorumundaki hedefi, İslam toplumlarının modernleşmesinin önünde engel olarak gördüğü klasik içtihat etme kaynak ve yöntemlerini aşarak, özgür yasama faaliyetinin önünü açmaktır.